

Het kwaad is dakloos

Er komt een bijzonder aangrijpende scène voor in het toch al zo tragische spel „King Lear” van Shakespeare, waarbij een bepaalde uitroep van één van de betrokkenen op aandachtige lezers of toeschouwers doorgaans een doordringende indruk maakt. De brave Graaf van Gloster wordt op gruwelijke wijze door de Hertog van Cornwall verminkt; allerlei nuchtere details verlenen het voorval in de wereld-literatuur — die bepaald niet karig is met wreedheid — toch een uitzonderlijke plaats van aanschouwelijk wangedrag. Dan verwijderd Cornwall zich en een dienaar, die achterblijft om de blindgestoken Gloster weg te geleiden, roept in verbijstering uit: „Ik zal nu voor geen schanddaad meer terugdeinzen als het met die man ooit goed gaat!”

Het loopt inderdaad niet goed met Cornwall af. 't Komt er eigenlijk op neer dat hij aan een wond die hij ter plaatse opdeed de dood vindt — maar dat is literatuur. Het leven zelf zou de zojuist geciteerde dienaar vermoedelijk op een verschrikkelijke manier aan zijn woord hebben gehouden. Wie echter belangstelling heeft voor de achtergrond of de ondergrond van het menselijk gedrag, staat bij deze wanhoopskreet van de knecht van de Hertog van Cornwall eigenlijk voor de explosie van het probleem van goed en kwaad. Het is immers een *normale* ervaring, ook nog wel van vrijwel ieder modern mens, in een flits, of diepgaand bij het waarnemen van schrijnend onrecht zich af te vragen: of er dan geen rechtvaardigheid meer is?

In de vertwijfelde kreet van de knecht wordt door de grootmeester der mensenkennis die Shakespeare was, op klassieke wijze de gedachte tot uitdrukking gebracht, dat de mens zich het leven eigenlijk moeilijk anders kan voorstellen dan als beheerst door een hogere Rechter. Valt voor die mens de zekerheid van feitelijk *automatische* bestraffing en beloning weg, dan vat hij dit op als een volslagen ontbinding van de normale, de zedelijke orde, een herleving van de chaos, waarin men zich logischerwijze dan ook alleen ongebonden kan en mag handhaven.

In weinig woorden en als een regel geformuleerd: de zin van het behoorlijke gedrag vervalt voor de geschetste mens, zodra de hogere Sanktie niet meer optreedt. De knecht van Cornwall acht zich ontslagen van elke plicht tot goed gedrag indien de onverlaat zijn trekken niet zo snel en zo afdoende mogelijk thuis krijgt. Zelfs klinkt er onmiskenbaar een zekere wraakzucht in zijn woorden: met wangedrag zal hij antwoorden op het eventuele verzaken van het hogere Gerecht. Feitelijk gevoelt hij zich verlost van de verantwoordelijkheid voor eigen doen en laten, alsof hij te kennen geeft: ja, als er geen leiding meer is, dan behoef ik me ook niet meer aan de regel te houden, wat let mij dan mijn eigen weg te gaan — welke weg ongetwijfeld die van de niets-ontziende zelfzucht is. Van de geschetste en inderdaad ook wel ietwat primitieve reaktiewijze moet U zich toch niet te schielijk distancieren. Voorzover wij *bewust* en *weloverwogen*, in het algemeen en openbaar, niet meer zo denken en handelen, dan zijn wij toch nu en dan wel in onbewaakte ogenblikken geneigd om in wezenlijke zin op soortgelijke wijze te reageren. Wie heeft bij het ongeluk van een braaf mens niet eens op de toon van een aanklacht zich afgevraagd, waarom sommige verwerpelijke individuen welhaast struikelen over de voorspoed?

Naar het mij voorkomt ontspringt deze gedachtengang aan de overtuiging dat het kwaad ons is opgedrongen, en dat het verzet tegen de aandrang tot het boze pas zin verkrijgt door de genoegdoening dat, al vindt korrekt gedrag niet altijd een beloning, de zondaars toch hun straf niet ontlopen. Ik kan mij aan de indruk niet onttrekken, dat in de diepte van onze gegroeide persoonlijkheid het kwaad, de neiging tot het verwerpelijke, wordt beschouwd als iets dat van buiten komt,

waarvoor men de verantwoordelijkheid feitelijk van de hand wijst. En zo is het kwaad principieel de laatste menselijke *eigenschap*, die als *menselijke* eigenschap niet wordt erkend en dus als het ware dakloos rondwaart.

Nu is dat vrijwel met alle hoedanigheden en vermogens van onze persoonlijkheid het geval geweest. Op de lange weg die de mensheid heeft afgelegd tot heden — en die we nóg gaan — ligt de moeizame aanvaarding stuk voor stuk van onze *eigen* vermogens. Het is de aangrijpende geschiedenis van de verwerving van het zelfbesef, van de zelfkennis, van het zelf-bewust-zijn — maar óók van de zelfstrijd, van de innerlijke twijfel.

In de vroegste tijden schreef de mens vrijwel alles wat er in hem en met hem en om hem heen gebeurde toe aan krachten en machten buiten hem. De mens beschouwde zichzelf en de wereld waarin hij leefde als bevolkt met boze en goede geesten en in het gehele gebeuren zag hij de resultaten aan de dag treden van de krachtsinspanning die van verschillende kanten op de weerloze mens werd ontketend. Voelde hij zich goed, was hij voorspoedig, dolf hij het onderspit, werd hij gegrepen door angst — hij dankte of verweet het de machten buiten *zijn* persoon.

Op de weg die de mens aflegt van het oorspronkelijke geestengeloof naar het veelgodendom en vandaar naar het monotheïsme en verder, ligt naar het mij voorkomt, een geweldige vordering in zelfbewustzijn, in zelfkennis. Immers de mogelijkheden van het leven werden steeds meer als *menselijke* mogelijkheden erkend. De geesten werden personen. En een formidabele ontwikkelingsgang maakte de mens al door, die het ééngodendom bereikte, waarbij hij er in slaagde het menselijk bedrijf in een samenhang als een eenheid te begrijpen. — Behalve het *kwaad*!

Het mag dan wel gelukt zijn door een goddelijke gestalte of gedachte alle krachten *in* de mens als eigen, samenhangende kwaliteiten te verenigen — met de plaatsbepaling van het boze worstelt de theologie al gedurende eeuwen.

De mens heeft er moeite mee het kwaad te aanvaarden als een hoedanigheid van de eigen verantwoordelijke persoonlijkheid. Het vermogen tot goedheid, tot schoonheid, tot moed, tot liefde, erkent hij als het zijne. Maar op beslissende momenten breekt de primitieve tendens door — en hij slingert het verwijt de wereld in dat niet werkelijk hijzelf het was die handelde, maar dat hij bezeten was, verleid, meegesleept, buiten zich zelf. Het kwaad is dakloos!

* *
*

Het is, naar mijn smaak, nu wel het moment om dit serieuze betoog te onderbreken voor een alleraardigste illustratie van het gezegde. Door Müller en Haeckel werd indertijd onafhankelijk van elkaar de zogenaamde „biogenetische grondwet” opgesteld, die ongeveer zo luidt, dat de ontwikkeling van elk individu apart, de verkorte weerspiegeling is van de geschiedenis der mensheid in het algemeen. De betrekkelijke juistheid van deze stelling heb ik ontdekt bij mijn oudste dochter toen ze om ende bij drie-en-een-half jaar oud was. Op dat moment beeldde zij in haar dagelijkse gedrag een bepaalde fase van de mensheids-geschiedenis af. Voor haar in de eerste plaats leefden er in ons huis — buiten de geregistreerde huisgenoten — nóg drie mythologische figuren, wier namen ik eigenlijk alleen maar fonetisch zou kunnen aanduiden. Uitgesproken lijken zij op „Sidamos”, „Bidos” en „Vijfkopsaddi”.

Deze onzichtbare, onhoorbare en voor de beide volwassenen in mijn huis ook onkenbare wezens, bleken niettemin een woest en wellustig bestaan in het leven van mijn kleine dochter te leiden.... voorzover zij ons er van in kennis stelde. Nu eens had Bidos zojuist het fietsje over het balkon willen gooien, dan weer werden wij ingelicht omtrent het voornemen van Sidamos om een bepaald ander kindje in de straat van de stoep af te duwen. Midden onder een gesprek van de volwassenen in mijn kamer kon mijn kleine dochter ons wel eens storen door met een luid gesis de aandacht te trekken. Als wij dan geërgerd of geamuseerd zwegen, dan deelde zij ons in die stilte geheimzinnig mede: „Nu is Bidos er....”

Voor onevenwichtige zielen was het soms wel eens huiveringwekkend om het stille huis bevolkt te weten door een drietal schepsels, die de meest lugubere schurkenstreken in de zin hadden of zojuist moesten hebben volvoerd.

Dit is het dan ook waar ik uw aandacht heen wil leiden.

Mijn kleine dochter trachtte haar minder oorbare of jong-sadistische aandriften in de viltten schoenen van De Drie Sinisteren te schuiven. Als zij naast mij kwam staan en mij vertrouwelijk de informatie verschaftte, dat Sidamos met mijn sigaren wilde spelen — dan was ik genoegzaam historisch en psychologisch „bij” om mijn kleine dochter af te leiden of mijn sigaren op een veiliger plaats te zetten, want de geschiedenis der mensheid zowel als de opvoeding van mijn

kinderen heeft mij geleerd, dat de boze opzet van geesten zich vroeg of laat van mensenhanden bedient.

Het is eigenlijk ook wel een geweldig proces, dat zich voltrekt in de ontwikkeling van de mensheid zowel als in de groei van de individuele mens, paradoxaal gezegd: om *in het reine* te komen met zich zelf door het vermogen te bemachtigen nu en dan ècht een *hekel* te hebben aan zich zelf.

Maar kennelijk gaat het met moeite. De misdadiger verontschuldigt zich voor zijn rechter met de woorden: „Maar Edelachtbare kan ik het helpen dat ik zo'n afschuwelijk karakter heb?” — alsof hij niet dat karakter *is* en het naar mijn smaak nog veel afschuwelijker is dat hij niet tot het diepe bewustzijn is geraakt, een eenheid te zijn met aantrekkelijke en afstotende neigingen, dat hij nog nooit tot in de vezelen van zijn besef heeft laten doordringen de erkenning: „*Dat ben ik!*”

Hier ligt het merkwaardige verschijnsel: dat in de laatste eeuw het geloof *in* en het vertrouwen *op een Grote Regelaar* van leven en dood, van goed en kwaad, van beloning en straf, van vreugde en leed bij een zéér groot deel van de mensheid is vervaagd of verdwenen — maar dat een nieuwe houding van *eigen* verantwoordelijkheid, van volledig mens-zijn zich nog niet heeft gevormd en geconsolideerd.

Dat verlies van het oude wereldbeeld is — om met Nietzsche te spreken — geen zaak om lichtvaardig over te denken. De kreet van vertwijffeling, die de knecht van Cornwall uitstiet, heb ik met opzet aan het begin van mijn betoog geplaatst, want deze verdwijfeling staat ook aan het begin van de geschiedenis der moderne mensheid.

Wij zijn teruggeworpen op ons zelf — wij kunnen het leven niet meer zien zoals men het vroeger zag. Of we het nu willen of niet: wij zijn het zelf die goed doen of kwaad stichten, het zijn onze *eigen* oordelen die ons martelen. Dat heeft voor velen zonder twijfel in de aanvang geen andere betekenis, dan dat het leven van zijn luister, van zijn veilige beslotenheid is beroofd. Een wonderlijke, eenvoudige logica bleek onhoudbaar!

Is echter het leven waardeloos geworden zodra men leeft in de overtuiging, dat het bestaan *niet* is een verschijnsel van een Hogere Bedoeling, waarin het goede beloond en het kwade gestraft — het geheel bestierd wordt tot uiteindelijk heil?

In het wilde westen — toen het daar nog woest en rauw toeling — waren er vanzelfsprekend de gelegenheden van openbaar vertier ook nog uiterst onvolmaakt. Een hoek van zo'n gelagkamer bevatte dan wel een gammele piano, waarop een vreemde figuur zijn krachten ontketende om muziek te maken. Dat moet ook wel tamelijk onvolmaakt zijn geweest.

Een wijze beheerder van het etablissement had echter een duidelijke mededeling boven het hoofd van de musicus aan de wand bevestigd, luidende: „Wie wil dansen, moet niet op de pianist schieten!”

Dit is een staaltje van simpele logica en wat meer zegt: van wijsheid. Voor mijn gevoel kan deze, voor vele fijnbesnaarden wellicht banaal klinkende wijsheid, zelfs het uitgangspunt zijn van een uiterst verfijnde levensaanvaarding, waarin het realisme eindelijk eens ten volle aan zijn trek komt. Ik ga hier dit gezichtspunt niet ontwikkelen — dat is een betoog op zich zelf — maar ik moet zeggen dat het element van „luister” dat het leven zou kunnen bezitten, bij het bedoelde uitgangspunt precies gelegd is waar het behoort: in ons zelf. Het leven is tegenstrijdig, raadselachtig vaak en wreed menigmaal. Het verloopt onafhankelijk van onze voorkeur en onze afkeer. Objectief is er van het gebeuren niet een Zin af te leiden, die niet zelf weer het aantal der tegenstrijdigheden vergroot. Dat is echter geenszins een reden om de muziek te doen zwijgen. Wij zijn het zelf die ergens zin aan verlenen. En wat is er zinvoller dan *onszelf*, ons *leven*, ons *aanzijn* een zin te verlenen. Dat komt deze of gene misschien uiterst zwak voor. Goed en kwaad zijn immers *menselijke* oordelen; maar er is menselijke klets en menselijke waarheid. De mate van objectiviteit beslist echter over de waarde. Wij zijn weliswaar feilbare, falende wezens, maar de tendens tot het negatieve kan ons niet verontrusten, indien wij er in slagen naar eerlijke overtuiging te weten dat ons aanzijn in enigerlei betekenis *zinnol* is, dat we *zinnol zijn*.

P. SPIGT

HET WOORD VAN DE WEEK

VERSCHIJNT
WEKELIJKS
10 JUNI 1956

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Bleyenburgerstraat 1, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie en redactie: Humanistisch Verbond, Bleyenburgerstraat 1, Utrecht, Postgiro 304960
Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 1,— p. kwart., losse numm. f 0,12, buitenland f 4,60 p.j.